

FIGYELŐ

A MAGYARORSZÁGI KÖNYVTÖRTÉNETI KUTATÁSOK HELYZETE

Eredmények és fehér foltok a középkori magyar könyv és könyvhasználat kutatásában.* A (rég) könyvek iránt érdeklődők körében közhely, de a könyvtörténeti kutatások bármelyik aspektusának áttekintését mégis érdemes azzal kezdeni, hogy a könyv egy rendkívül komplex tárgy. Ez alól nem képeznek kivételt a középkori könyvkultúra emlékei, a kézzel írott és festett kódexek, valamint az olykor szintén kézzel díszített-illusztrált ősnymotványok sem. Ha csak a szövegek felől közelítünk, a könyvtípusoknak, műfajoknak akkor is rendkívül széles skálájával találkozunk. Az újkori vagy a modern könyvanyaghoz képest az arányok ugyan eltérők, de a középkori könyvek is a legtágabban értelmezett tudás-, információ-, műveltség- és kultúráközvetítés eszközei voltak. A Szentírás, a teológia, a hagiográfia, a liturgia és az áhitat könyvei mellett a középkori olvasó is tájékozódni kívánt például a jog, a természettudományok vagy a hét szabad művészet terén, könyvek őrizték meg a múlt említésre méltó eseményeit, az antik és a középkori irodalom alkotásait, kottákat és tánckoreográfiákat is. De a középkori könyvállomány nem csak tartalmát tekintve sokféle, hiszen a kódexek és ősnymotványok, még az egyszerűbb kiállítású példányok is, bizonyos értelemben összművészeti alkotások. Eltekintve a későközépkor saját használatra szánt, tulajdonképpen jegyzetanyagként tekinthető kéziratától, a kódex létrehozása csapatmunka volt: kezdve a pergamen, később a papír kézműves előállításával, a kötet megtervezésével, vonalazásával, a szöveg leírásán/másolásán, az iniciálék, miniatúrák, lapszeldíszek megfestésén és – például a liturgikus kötetek esetében – kottákkal való kiegészítésén át a kötés elkészítéséig. Ebből a komplexitásból ered, hogy a középkori könyv kutatása már a 19. században szaktudományokra bomlott. A szövegközpontú filológiai, jog- és liturgia-történeti, irodalom- és nyelvtudományi szempontok mellé társult a zene-történet, a művészettörténet és azzal részben átfedésben a kötet-történet, továbbá a kodikológia és a paleográfia, a könyvtár és olvasástörténet is, hogy csak a legismertebb területeket említsem.

Ennek megfelelően a hazai könyvtörténeti kutatások is igen széles mederben folynak, és ez nem teszi lehetővé, hogy az elmúlt évek/évtizedek eredményeit a teljesség igényével mutassam be. A terület hazai művelőinek tevékenységéhez köthető fontosabb munkák óhatatlanul hiányos számbavétele helyett célravezetőbbnek tűnik az elmúlt 15, legfeljebb 20 évre visszatekintve felvázolni a kutatási területek bővülését, az újabb kérdésfelvetések kirajzolódását. Az alábbiakban erre teszek kísérletet, leginkább három szempont köré csoportosítva. Ezek: (1) az országhatárok átjárhatóvá válásának, (2) a digitalizáció elterjedésének és az adatbázisok kiépülésének, valamint (3) az ún. új kodikológia megjelenésének a könyvtörténeti kutatásokra való hatása, ezek itthoni művelése, illetve recepciója. A téma még ebben a leszűkített keretben is szerteágazó, ezért teljes körű, így a szövegkiadásokat, nyelvtörténeti kutatásokat, műfaj-, például devóciótörténeti tanulmányokat is felölelő áttekintésére nem vállalkozom,¹ inkább a saját, művészettörténeti perspektívámból igyekszem reflektálni az

* A szerző a HUN-REN–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport munkatársa. A szöveg az Országos Széchényi Könyvtárban, 2023. május 27-én megrendezésre került „Eredmények és

általam érzékelhető folyamatokra. Terjedelmi okokból nem térhetek ki hazai kutatók nem magyar vonatkozású, ugyanakkor nemzetközi érdeklődésre joggal számot tartó eredményeire, mint amilyen legutóbb a 14. századi ferences devóciós-irodalom nagy hatású alkotása, a *Meditationes Vitae Christi* olasz szövegváltozatának Falvai Dávid által kezdeményezett és koordinált, 2021-es kiadása. A kiadvány az új filológia szellemében és igen korszerű módon a szövegkiadás alapjául szolgáló kézirat összes illusztrációját és képfeliratát is közli, egyúttal pozitív példát szolgáltat a hazai és külföldi szakértők együttműködésére is.²

A hazai könyvtörténeti kutatások alapvetően két nagy téma és anyagegység köré rendeződnek: a középkori Magyarország latin, magyar és esetleg német nyelvű könyvkultúrája az egyik, a másik a hazai könyvtárakban őrzött középkori könyvállomány, azon belül szintén főként a latin, magyar és német kötetek feltárására irányul. Ezek természetesen átfedik egymást, de a hazai gyűjtemények kódexállománya, mint ismert, részben olyan kötetekből áll, amelyek kora újkori, újkori könyvtár- és gyűjteményépítő tevékenység révén, külföldről kerültek hozzánk. A felettem lévő generáció, köztük mesterem, Wehli Tünde, az 1970-es években kezdett dolgozni, akkor, amikor a középkori könyvtörténeti kutatások több iskolateremtő tudós, így Csapodi Csaba, Dobszay László, Klaniczay Tibor, Mezey László, Szendrei Janka köré szerveződtek. Az ő megközelítésmódjuk, kérdésfelvetéseik, témaválasztásaik, az általuk létrehozott intézményi struktúrák bizonyos tekintetben ma is meghatározzák működésünk kereteit és kutatási területeinket, azt, hogy mit kérdezzünk, mit és hogyan kutatunk.

Klaniczay Tibor textológiai kutatásai, ahogyan az Irodalomtudományi Intézetben születésének századik évfordulója alkalmából tartott rendezvénysorozatból is látható,³ iránymutatók maradtak a magyar irodalom klasszikus és folklorisztikus műveinek kiadásában.

A Csapodi házaspár *Bibliotheca Hungarica* című, a Mohács előtti Magyarország teljes könyvállományát, úgy a fennmaradt, mint a csak említésből ismert tételeket felölelő, katalógusba rendező kötetei megkerülhetetlenek,⁴ és a Corvina könyvtár rekonstrukciójára irányuló kutatásaik is folytatódhatnak. Sőt, a Corvina és tágabban a hazai humanista könyvkultúra kutatása mára több szakterületet integráló és nemzetközi együttműködéseket generáló, szinte önálló kutatási ágazattá vált. E téren a filológia oldaláról főként Bolonyai Gábor, Németh András és Zsupán Edina, a kötetéstörténet és a művészettörténet oldaláról Rozsonyai Marianne, Farbak Péter, Mikó Árpád és Pócs Dániel több évtizedre visszatekintő munkássága tekinthető iránymutatóknak.⁵ A fiatalabb generáció részéről Nagy Eszter kutatásai garantálják a folytonosságot, többek között a Mátyás reprezentációjához köthető

fehér foltok a régi magyar könyv kutatásában” című konferencián elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített változata. Köszönöm közvetlen kollégáimnak, Kisdi Klárának, Korondi Ágnesnek, Lauf Juditnak, Sarbak Gábornak és Zsupán Edinának, továbbá Bibor Máténak azokat a beszélgetéseket, amelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy a témához a sajátomnál valamivel szélesebb perspektívából közelíthessek.

¹ Ez utóbbihoz ld. KORONDI Ágnes, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2016.

² *Le Meditationes vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, It. 115*, szerk. Diego Dotto, Dávid Falvai, Antonio Montefusco, Venezia, Ca’Foscari, 2021.

³ Az emlékvé rendezvényeiről ld. <https://abtk.hu/hirek/klaniczay-tibor-emlekv-a-btk-irodalomtudomanyi-intezetben> (letöltve: 2023. 08. 26.).

⁴ CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, I. Fennmaradt kötetek A–J, II. Fennmaradt kötetek K–Z, lappangó kötetek, III. Adatok elveszett kötetekről, Bp., MTA, 1988–1994.

⁵ Mikó Árpád vonatkozó tanulmányainak gyűjteményes kötete 2023-ban látott napvilágot. MIKÓ Árpád, *Régi magyar bibliofilmek nyomában, Tanulmányok a magyarországi reneszánsz könyvkultúra és miniaturafestészet köréből, 15–17. század*, I–II, Bp., BTK Művészettörténeti Intézet, 2023.

liturgikus kódexek komplex vizsgálatát.⁶ Kutatásai új megvilágításba helyezik egyes corvinák lehetséges készülési helyére nézve is.

A *Bibliotheca Hungarica* kötetektől eltérő útvonalon, de szintén a középkori könyvállomány feltárását célozta és célozza ma is a Mezey László által alapított Fragmenta Codicum Kutatócsoport tevékenysége.⁷ A csoport, amelyet Mezey Lászlót követően Vizkelety András, majd Madas Edit vezetett, ma a HUN-REN–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport néven Sarbak Gábor irányításával működik, tevékenységébe integrálva a medievisztika számos területét.⁸ Fennállásunk 50 éves jubileumát 2024-ben a középkori Magyarország könyvtörténetét a töredék és az egész kapcsolata szempontjából tematizáló kiállítással, a töredékké válás folyamatát és a rekonstrukció metodikáját is bemutatva tervezzük megünnepelni. Mezey Lászlót az a felismerés inspirálta, hogy a kora újkori Magyarországon használatba vett kötetek kötésekként vagy kötésében fennmaradt középkori kódextöredékek pótolhatatlan információforrást jelentenek a helyben egykor rendelkezésre álló, jó eséllyel korábban is Magyarországon használt kódexanyagra, ezen keresztül a középkorban Magyarországon olvasott művekre vonatkozóan is. A fragmentológia, amely az 1970-es években nemzetközi összehasonlításban is úttörő volt, mára máshol is kifejezetten divatos kutatási irányvá vált, ami bizonyos szempontból felértékeli, illetve új kontextusba helyezi a mi munkánkat is, jóllehet a külföldi kutatásoknak a hazaiaktól némiképp eltérő a fókusza: sok esetben a 20. századi műkereskedelemben szétdarabolt kódexek darabjainak nyomon követését, virtuális összeállítását célozzák.⁹

Szintén forrásfeltáró és rendszerező munkára vállalkozott Szendrei Janka is, akinek többek között a *Magyar középkor hangjegyes forrásainak* katalógusát köszönhetjük.¹⁰ Az ő nyomdokain haladva jött létre Czagány Zsuzsa vezetésével az MTA–Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport, amely, a töredékkutatás felértékelődését is illusztrálva, egyrészt a hazai könyvtárakban őrzött, másrészt a határon túli területeken lévő, de magyar vonatkozású kottás kódextöredékek feltárására vállalkozik.¹¹ Az 1970-es évek óta gyakran személyes mester–tanítvány kapcsolatokon keresztül örökítő tradíciókat fenntartó kutatóközösségek mellett új műhelyek is létrejöttek, ilyen

⁶ NAGY Eszter, „*Opus et opulentum et regium*” A liturgikus kódexek szerepe Mátyás király uralkodói reprezentációjában, PhD-disszertáció, Bp., ELTE, 2023.

⁷ MEZEY László, *Fragmenta Codicum, Egy új forrásterület feltárása (1974. január – 1975. július)*, Az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 30, 1978, 65–90. A töredékkutatást értékelő, az újabb eredményeket összefoglaló tanulmányokhoz ld. SARBAK Gábor, *A magyarországi kódextöredékek kutatása = Iskolakultúra*, 7(1997), 5, 10–16; MADAS Edit, *Trente ans de recherches en Hongrie sur les fragments des manuscrits médiévaux = Cultura neolatina*, 65(2005), 233–244; Uő, *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae (Egy középkori forrásterület rendszeres feltárásáról) = Aetas*, 23(2008), 1, 101–115; VIZKELETY András, *Fragmentenforschung, Ein Beitrag zur regionalen Rezeptionsgeschichte mittelalterlichen Schrifttums = Fragmente, Der Umgang mit lückenhafter Quellenüberlieferung in der Mittelalterforschung: Akten des internationalen Symposiums des Zentrums Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Hrsg. Christian Gastgeber, Christine Glassner, Kornelia Holzner-Tobisch, Renate Spreitze, Bécs, ÖAW, 2010, 71–75; KORONDI Ágnes, *Codices and codex fragments, A Hungarian workshop of codicology and medieval literature = Museikon, A Journal of Religious Art and Culture*, 2017, 1, 153–155.

⁸ http://www.fragmenta.oszk.hu/index_hu.htm (letöltve: 2023. 08. 28.).

⁹ A nemzetközi kutatásokat újabbban a fribourgi egyetemen működő project integrálja. Ld. <https://fragmentarium.ms/> (letöltve: 2023. 08. 26.).

¹⁰ SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1981.

¹¹ MTA–Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport. Ld. <http://fragmenta.zti.hu/> (letöltve: 2023. 08. 26.).

a Földváry Miklós által vezetett, az ún. *Usuarium* adatbázis is megalkotó és működtető Liturgia-történeti Kutatócsoport az ELTE-n.¹²

Azt hihetnénk, hogy ilyen előzmények után a forrásfeltáró munka mára többé-kevésbé lezárult, és a kutatás ma inkább az eredmények ki- és/vagy újraértékelése irányába halad. Annak, hogy ez csak részben van így, nem csak az az oka, hogy a feltáró és elemző munkafázisok soha nem választhatók el szigorúan egymástól. Az elmúlt húsz évben, amire én közvetlenebbül tudok visszatekinteni, drámai gyorsasággal változtak meg a kutatás lehetőségei, feltételei, ezzel együtt az elvárások is. Részből az országhatárok átjárhatóbbá válása, részben a nagymérvű digitalizáció és a kiépülő adatbázisok révén jóval könnyebben, gyorsabban jutunk információhoz, de ez szinte feldolgozhatatlan anyagmennyiséggel és növekvő publikációs kényszerrel is párosul. Meglepően sok és nemcsak számszerűségében, de a belőlük levonható tanulságokat tekintve is igen jelentős az újonnan felfedezett forrásanyag a hazai és a külföldi könyvtárak gyűjteményeiben is. Az OSZK-ban Bartoniek Emma generációja mintegy 600 kódextöredéket válogatott ki vagy fejtett le nyomtatott kötetekről. Az utóbbi években, köszönhetően a Régi Nyomatványtárban dolgozó kollégáknak, kis túlzással szinte napi szinten kerülnek elő töredékek az általuk éppen feldolgozott köteteken, kötetekben. Ezekről pillanatnyilag fotódokumentációt tudunk készíteni, behatóbb tanulmányozásuk és a tudományos nyilvánosság felé való szolgáltatásuk a következő időszak egyik fontos feladata lesz. Az utóbbi években – nem csak az OSZK gyűjteményeiben – felfedezett töredékek között vannak olyan, joggal páratlannak nevezhető találatok, mint például az Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájá*-hoz Eustratius által írt kommentár legkorábbi kéziratának töredékei,¹³ vagy Pseudo Ptolemaeus *Centiloquium*ának egy olyan töredéke, amely egy eddig teljesen ismeretlen, a mű más kézírataiból hiányzó szövegrészletet őrzött meg.¹⁴ És fordítva: nem csak hazai könyvtárakban bukkannak fel nemzetközi érdeklődésre számot tartó tételek, a hazai könyvtörténet jelentős felfedezéseire az utóbbi években többek között Németújváron (Güssing), Zágrábban, Bécsben és Nagyszombatban került sor. A németújvári Ferences kolostor könyvtárának állományában magyar nyelvemléket tartalmazó kódex vált ismertté.¹⁵ Zágrábban a legkorábbi, 13. századi esztergomi *Breviarium sanctorale*ját,¹⁶ Nagyszombatban, Pozsonyban és Bécsben az ún. *Budai Antifonale* korábban ismeretlen darabjait sikerült azonosítani, előbbi a hazai liturgia-történet, utóbbi többek között a Mátyás-kor utáni budai könyvfestészet szempontjából is kiemelkedően fontos.¹⁷

¹² <http://vallastudomany.elte.hu/content/liturgiat%C3%B6rt%C3%A9neti-kutat%C3%B3csoport> (letöltve: 2023. 08. 26.).

¹³ NÉMETH András, *Egy újabb nemzetközi jelentőségű kódextöredék az Országos Széchényi Könyvtárban = Szöveg–Emlék–Kép, Bibliotheca Scientiae et Artis* 2, Bp., 2011, 25–46; Uő, *Fragments from the earliest parchment manuscript of Eustratius' commentary on Aristotle's Nicomachean Ethics = Revue d'histoire des textes*, N. S. 9, 2014, 51–78. <https://doi.org/10.1484/J.RHT.1.103634>

¹⁴ LAUF Judit, *Pseudo Ptolemaeus Centiloquiuma Vácott, Néhány jelentős kódextöredék a Váci Egyházmegyei Könyvtárban = Litteris vincimur, I. Scriptorium Konferencia*, szerk. Boros István, Takács László, Bp., Szent István Társulat, 2018, 187–196.

¹⁵ TÓTH Péter, *Güssingi glosszák, Ismeretlen magyar glosszák egy 15. századi sermonariumban = „Mestereknek gyengyének”, Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*, szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes, Bp., OSZK, Szent István Társulat, 2020, 305–327.

¹⁶ SZOLIVA Gábor, *Treasures uncovered in the Library of the Archdiocese and the Cathedral Chapter of Zagreb, Reconstructing the Sanctorale of Esztergom Cathedral's 13th-century notated Breviary = Arti Musices*, 52(2021), 235–260. <https://doi.org/10.21857/90836c7ddy>

¹⁷ VESELOVSKÁ, Eva, *Fragmente des Budaer Antiphonars im St. Adalbert-Verein Trnava und im Archiv des Slowakischen Nationalmuseums = Studia Musicologica*, 56(2015), 233–246; <https://doi.org/10.1556/6.2015.56.2.9>. Uő, *Po stopách Budínskeho / Bratislavského Antifonára III = Mu-*

A forrásfeltárások mellett természetesen új szintézisek is születtek, születnek. Az olyan kivételes, szinte teljes életművet felölelő egyszerűs munkákon kívül, mint amilyen Körmeny Kinga *Studentes extra regnum* című, az esztergomi kanonokok könyvkultúráját tárgyaló kötete,¹⁸ vagy Rozsondai Marianne-nak a magyar könyvkötéseket a gótikától a művészkönyvekig áttekintő monográfiája,¹⁹ a szintézisek gyakran kiállítások kapcsán, azok katalógusaiban, csapatmunkában valósulnak meg. Az utóbbi 15 évben ilyen volt a Vitéz János könyveit bemutató *Csillag a holló árnyékában* kiállítás,²⁰ a „*Látjátok feleim...*” című nyelvemléktár,²¹ és a Corvina könyvtár, az ún. budai műhely szempontjából tematizáló, a hazai könyvprodukcóra fókuszáló kiállítás is.²² A nagyobb anyagot átfogó összegzések mellett fontosak a mélyfúrások is, azok a vállalkozások, amelyek egy-egy kiemelkedő jelentőségű kódexet állítanak a középpontba. Ezek között is akadnak egyszerűs munkák, mint például Pócs Dánielnek a Didymus Corvináról írt monográfiája,²³ Szakács Béla Zsoltnak a Magyar Anjou Legendáriumot feldolgozó kötete,²⁴ vagy a jelen tanulmány szerzőjének a hazai könyvtárállomány leggazdagabban illusztrált, de nem magyar eredetű kéziratára fókuszáló munkája,²⁵ illetve szövegkiadások és fordítások, ilyen pl. a győri Blondus corvina szövegének fordítása Zsupán Edinától.²⁶ Az egy-egy kódexet középpontba állító munkák másik csoportját hasonlóan vagy szövegkiadás mellékletét képező, az adott mű különböző aspektusait feltárni igyekvő kötetek alkotják, ezek a kiállításokhoz hasonlóan sokszor a könyves szakma különböző területeit művelő kutatók együttműködésére teremtenek alkalmat. Csak néhány kiragadott példát említek: a Szent Márton és Szent István legendáit tartalmazó *Ernst-kódex* hasonló kiadását,²⁷ Szalkai László esz-

sicologica Slovaca, 33(2016), 7, 222–248. Ld. még: MIKÓ Árpád, *Fáncsi Imre armálisa (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex = Liber decorum, Wehli Tünde köszöntése*, szerk. Boreczky Anna, Szakács Béla Zsolt = *Ars Hungarica*, 29(2013), 1–2, 163–173.

¹⁸ KÖRMENDY Kinga, *Studentes extra regnum, Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználat, 1183–1543*, Bp., Szent István Társulat, 2007.

¹⁹ ROZSONDAI Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*, Bp., MTA KIK, Kossuth, 2019.

²⁰ *Csillag a holló árnyékában, Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2008. március 14. – június 15.*, szerk. Földesi Ferenc, Bp., OSZK, 2008.

²¹ „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28., Katalógus és tanulmánykötet*, szerk. Madas Edit, Bp., OSZK, 2009.

²² „*Az ország díszére*”, *A Corvina könyvtár budai műhelye*, szerk. Zsupán Edina, Bp., OSZK, 2020.

²³ PÓCS Dániel, *A Didymus-corvina, Hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában*, Bp., MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2012.

²⁴ SZAKÁCS Béla Zsolt, *The Visual World of the Hungarian Angevin Legendary*, Bp., New York, CEU, 2016.

²⁵ BORECZKY Anna, *A budapesti Concordantiae Caritatis, Egy ciszterci apát középkori univerzuma egy bécsi városi tanácsos képeskönyvében*, Szekszárd, Schöck, 2017; Uő, *The Budapest Concordantiae Caritatis, The Medieval Universe of a Cistercian Abbot in the Picture Book of a Viennese Councilman*, Szekszárd, Schöck, 2017.

²⁶ *Flavius Blondus, Az újjáralmodott Róma (Győri Korvina)*, a bev. tanulmányt írta Póczy Klára, fordította Zsupán Edina, Bp., Pytheas, 2005.

²⁷ *Ernst-kódex, Vita Sancti Martini, Legenda Sancti Stephani regis*, szerk. Déri Balázs, Bp., Pannonhalma, OSZK, Pannonhalmi Főapátság, 2016.

tergomi érsek iskoláskönyvének hasonmását,²⁸ Kálmáncsehi Domonkos New Yorkban őrzött, *Breviarium*ot és *Missalét* tartalmazó kódexének részfacsimiléjét,²⁹ vagy a *Pray-kódex* készülében levő, szövegkiadást is magában foglaló hasonmás kiadását,³⁰ illetve a legrégebbi nyomtatott esztergomi *Missale* szövegkiadását.³¹ Sor került egy nem hazai készítésű, de az OSZK állományát gazdagító, a kora középkori regényillusztráció története szempontjából kiemelkedő jelentőségű kézirat, az *Apollonius pictus* nemzetközi együttműködésben megvalósított hasonmás kiadására is.³² Kevésbé a könyvtörténeti kutatások szintézise, aktuális tudásunk összefoglalása, inkább a könyves szakma seregszemléje, a kutatók közötti párbeszéd, az új megközelítések, egy-egy, az összképet gazdagító/árnyaló új eredmény bemutatása szempontjából fontosak az olyan konferencia-, és születésnap-i köszöntőkötetek, mint a *Könyv és olvasója* konferencia tanulmányait közlő kiadvány,³³ a Wehli Tünde hetvenedik születésnapjára készült „*Liber decorum*”³⁴ vagy a Madas Editet ünneplő „*Mestereknek gyengyének*” címet viselő kötet.³⁵

A rész és az egész viszonyát rajzolják újra a virtuális térben működő digitális másolatgyűjtemények és adatbázisok is. Segítségükkel a korábbinál jóval nagyobb áttekintésre tehetünk szert, ezáltal tágabb kontextusban, bővebb összehasonlító anyag ismeretében tudjuk az egyes művek jellegzetességeit is megítélni. Jelentős digitális kódextárat működtet az Esztergomi és a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.³⁶ Az esztergomi anyaghoz 2021–2022-ben a Fragmenta et Codices Kutatócsoport gondozásában a legújabb nemzetközi normáknak is megfelelő, magyar és német nyelvű nyomtatott katalógus is készült,³⁷ és zajlanak a kalocsai katalógus előmunkálatai is. Szintén elérhetők

²⁸ SARBAK Gábor, *Szalkai-kódex, Szalkai László esztergomi érsek iskoláskönyve, Facsimile kiadás magyar és angol nyelvű bevezető tanulmánnyal*, Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény, 2019.

²⁹ *Kálmáncsehi Domonkos breviáriuma és misekönyve (Kálmáncsehi-Liechtenstein-kódex, New York, The Morgan Library and Museum, MS G 7)*, szerk. Zsupán Edina, Bp., Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2022.

³⁰ Ezt megelőzően a *Pray-kódex* a Horváth Iván által vezetett OTKA-kutatás témáját képezte. Ld. *Írások a Pray-kódexről*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Horváth Balázs, Bp., Argumentum, ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2019.

³¹ *Missale Strigoniense 1484, id est Missale secundum chorom almae ecclesiae Strigoniensis, impressum Nurenbergae apud Anthonium Koburger, anno Domini MCCCCLXXXIII (RMK III 7)*, szerk. Déri Balázs, Bp., Argumentum, 2009.

³² *Apollonius pictus, An illustrated Late Antique romance around 1000, Facsimile edition of the Historia Apollonii regis Tyri, National Széchényi Library, Budapest, Cod. Lat. 4 / Egy illusztrált késő antik regény 1000 körül, A Historia Apollonii regis Tyri hasonmás kiadása, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 4*, szerk. Boreczky Anna, Németh András, Bp., OSZK, 2011.

³³ *A könyv és olvasója, A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*, szerk. Fábíán Laura, Lovas Borbála, Haraszi Szabó Péter, Uhrin Dorottya, Bp., MTA–ELTE HECE, 2018.

³⁴ *Liber decorum, Wehli Tünde köszöntése*, szerk. Boreczky Anna, Szakács Béla Zsolt = *Ars Hungarica*, 29(2013), 1–2.

³⁵ „*Mestereknek gyengyének*”, *Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*, szerk. Hende Fanni, Kisdí Klára, Korondi Ágnes, Bp., OSZK, Szent István Társulat, 2020.

³⁶ <http://www.bibliotheca.hu/digitalis/index.html>; <https://konyvtar.asztrik.hu/?q=konyvek/olvasnivalo> (letöltve: 2023. 08. 27.).

³⁷ *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az Érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei*, szerk. Madas Edit, a katalógustételek szerzői Körmeny Kinga, Lauf Judit, Madas Edit és Sarbak Gábor, Esztergom, Bp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Akadémiai, OSZK, 2021; *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Esztergom, Die Bestände der Cathedralbibliothek*,

a Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, az ELTE Egyetemi Könyvtár és az MTA Könyvtár egyes kódexeinek digitalizátumai.³⁸ A legnagyobb hazai kódexállomány, mintegy 800 kötet, az OSZK tulajdonában van, ezek többsége sajnos még nem került digitalizálásra, de kivételt képeznek a Corvina könyvtár darabjai. Ezek, a már most is rendkívül információgazdag és folyamatosan épülő *Bibliotheca Corvina Virtualis* honlapon, egy, a teljes Corvina könyvtárat felölelő, a külföldön őrzött kötetek leírását, bibliográfiáját is tartalmazó, azok digitalizált másolatait is elérhetővé tevő adatbázis részeként jelennek meg.³⁹ Ugyancsak az OSZK működteti az ún. *Nyelvemlék honlapot* is, amely a középkori és kora újkori magyar nyelvemlékek átfogó, adott esetben a befoglaló kódex teljes digitális másolatát is szolgáltató bemutatására vállalkozik.⁴⁰ Részletes keresést lehetővé tevő adatbázist és digitális könyvtárat egyesít a középkori és kora újkori latin liturgiátörténet széles körű tanulmányozását segítő *Usuarium*,⁴¹ és a magyar vonatkozású kottás kódextörédeket gyűjtő és feldolgozó, az MTA–Lendület Digitalis Zenei Fragmentológia Kutatócsoport által működtetett honlap is.⁴² A Fragmenta et Codices csoport a teljes hazai töredékállomány egységes leírására és szolgáltatására vállalkozó adatbázis létrehozásán fáradozik. A program már fut, az OSZK informatikai rendszerén keresztül nyilvánossá tételére várunk. A különböző tematikus adatbázisok a kutatási módszerek kifinomodásához is nagy mértékben hozzájárulnak, gondolok itt például az OSZK restaurátor osztályán belső használatban már működő könyvkötés-adatbázisra, illetve az HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet honlapján elérhető magyar neumakatalógusra, amely egy adott kódex, kódextörédékek hangjelzésének a korábbiakhoz képest jóval pontosabb meghatározását teszi lehetővé.⁴³

A határok átjárhatóbbá válása és az információforrások bővülése, az információkhoz való egyszerűbb, gyorsabb hozzáférés sok előnnyel jár, de kötelez is bennünket. Egyre kevésbé elégedhetünk meg eredményeink csak hazai körben történő terjesztésével. A nemzetközi szakmai párbeszédbe való bekapcsolódás saját jól felfogott szakmai érdekünk – és itt nem is elsősorban a kutatásra nagyobb összegeket fordítani képes tudományos központokkal való kapcsolattartásra gondolok. Angol, német, francia nyelvű közleményeink a környező országok kutatóival való régiós együttműködések alapját is képezhetik, és fordítva, szlovák, horvát, román, cseh, lengyel kollégáink nem anyanyelvű publikációi hozzáférhetőnek bennünknek ahhoz, hogy a középkori Magyarország könyvkultúráját közép-európai kontextusba ágyazottan lássuk és láttassuk, hogy felismerjük a régióon belüli párhuzamokat, kapcsolatrendszereket, mozgásokat. Emellett látnunk kell, hogy középkori könyvkultúránk az európai könyvkultúra része, mint ilyen nem csak a mi érdeklődésünkre tart számot. Több friss példa is mutatja, hogy külföldi kutatók érdemben tudnak hozzászólni a hazai könyvtörténet alapvető kérdéseire. Mivel a kívülről érkező impulzusok, új szempontok sokszor igen megtermékenyítőek, és mivel talán kicsit kevésbé ismertek, mint a hazai eredmények, saját szakterületemről két példát is megemlítek. Az egyik egy nápolyi művészettörténész, Vinni Lucherini, most már sok évre visszatekintő, a nápolyi és a magyarországi Anjouk közötti kapcsolatokat, azok könyvfestészeti aspektusait vizsgáló munkássága. Kutatásai középpontjában a *Képes Krónika* áll, amelyet legutóbb egyszerűsített monográfiában tárgyalt,⁴⁴ de neki köszönhetünk egy Nagy Lajos könyvtárát, vagy legalábbis annak

der Erzbischöflichen Simor-Bibliothek und der Stadtbibliothek, szerk. Madas Edit, Esztergom, Bp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Akadémiai, OSZK, 2022.

³⁸ <https://matricula.hu/gyel> (letöltve: 2023. 08. 31.); <http://carbo.mtak.hu/> (letöltve: 2023. 08. 27.).

³⁹ <https://corvina.hu/hu/cimlap/> (letöltve: 2023. 08. 27.).

⁴⁰ <http://nyelvemlekek.oszk.hu/tud/nyelvemlekek> (letöltve: 2023. 08. 31.).

⁴¹ <https://usuarium.elte.hu/> (letöltve: 2023. 08. 31.).

⁴² <http://fragmenta.zti.hu/kereses/> (letöltve: 2023. 08. 27.).

⁴³ <http://neuma.zti.hu/> (letöltve: 2023. 08. 27.).

⁴⁴ LUCHERINI, Vinni, *La Cronaca angioina dei re d'Ungheria, Uno specchio eroico e fiabesco della sovranità*, Paris, Classiques Garnier, 2021.

bizonyos jellegzetességeit rekonstruálni törekvő tanulmányt is.⁴⁵ Míthogy Nagy Lajos könyvtáráról szinte semmi biztosat nem tudhatunk, ez olyan bátor, de egyáltalán nem alaptalan vállalkozás, amelytől a hazai kutatók óvakodnak. Szintén az Anjou-kor könyvkultúrájához szólt hozzá Giulia Simeoni, egy fiatal padovai kutató is, aki Livius *Ab urbe condita* című művének illusztrált példányai között azonosított egy olyan, ma a Vatikáni Könyvtárban őrzött, Petrarca margináliáit is tartalmazó kötetet, amely minden bizonnyal a padovai Carrara család ajándékeként Nagy Lajos tulajdonába került, de legkésőbb 1434-ben már Rómában volt.⁴⁶ Különösen érdekes, hogy a kódex magyarországi használatának konkrét nyomai vannak: Kiss Farkas Gábor hívta fel rá a figyelmet, hogy ez a kódex volt a mintapéldánya Vitéz János Livius-kötetének, amely ma Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekban található.⁴⁷ Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a valaha Vitéz által használt Livius közvetlenül Nagy Lajos példányáról másolták-e, vagy esetleg Nagy Lajos Livius-kódexe egy magyarországi Livius-tradíció elindítójaként nem közvetlenül, hanem közbülső másolatok útján szolgált a Vitéz-féle Livius előképűl, még további, de rendkívül izgalmas kutatásokat igényel.

Végezetül szót kell ejteni a digitalizálásoknak egy kevésbé magától értetődő, de talán még az információáramlás megkönnyítésénél is fontosabb következményéről, az ún. új kodikológia megjelenéséről. Áttekintésemet azzal kezdem, hogy a kódexkutatás igen régóta szaktudományokra tagolódott, sok párhuzamos mederben halad, ami sajnos óhatatlanul magában hordozza azt a veszélyt, hogy a valaha egységes egészként megalkotott tárgynak mindannyian csak bizonyos szeleteit látjuk. Érdekes módon a digitális másolatok hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy ezt a sokszor szem elől tévesztett egészet újralássuk, gondolatban újraalkossuk. A művészettörténetben például korábban csak egy-egy miniatúrájuk miatt idézett kódexek további képeit és díszítőelemeit is megismerhetjük, a gyakran csak kiadásokból ismert, absztraktnak tűnő szövegek eredeti környezetével szembesülhetünk. Mindez a kódex, mint műtárgy, mint anyagi és vizuális minőségében is jelentéssel bír, információt hordozó alkotás iránti újfajta érdeklődést eredményez, olyan új kutatásokhoz vezet, amelyek a könyvre nem, vagy nemcsak mint forrásanyagra, hanem mint a kutatás elsődleges tárgyára tekintenek. Ezzel összefüggésben egyrészt nő a könyvtörténeti kutatások presztízse, a könyvekből levonható következtetések hangsúlyosabb szerepet kapnak például a szövegek közötti társtudományokban, másrészt olyan, többek között a könyv tervezését, befogadását, használatát, társadalmi-kulturális funkcióit középpontba állító megközelítések jelennek meg, amelyek háttérben például az írás képszerűségének és a kép szövegszerűségének, a kódex topológiájának (értve ezalatt azt a rendszert, ami meghatározza az egyes kötetek szöveges és képi elemeinek elrendezését), vagy a könyv lehetséges – igen széles skálán mozgó – szimbolikus jelentésrétegeinek a felismerése áll. Gondolok itt nyilvánvaló példaként a Szentírást tartalmazó kódexekre, mint az isteni kinyilatkoztatás evilági manifesztálódásaira, a transzcendens kézzelfogható megjelenésére, vagy ellenpéldaként a 15. századi burgundi udvar hóraskönyveire, amelyeket már kötésük is egyértelmű státusszimbólumként, a reprezentatív öltetzel harmonizáló kiegészítőként tüntetett fel. Az új kodikológia megjelenésével egy

⁴⁵ LUCHERINI, Vinni, *La perdita biblioteca di Ludovico il Grande d'Ungheria = Luigi il Grande Rex Hungariae, Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*, szerk. Giovanna Baldissin Molli, Franco Benucci, Maria Teresa Dolso, Ágnes Máté, Roma, Viella, 2022, 333–363.

⁴⁶ Biblioteca Apostolica Vaticana, Arch. Cap. S. Pietro, C 132. Ld. SIMEONI, Giulia, *A Livian manuscript from Francesco I da Carrara to Louis I of Hungary = Luigi il Grande Rex Hungariae, Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l'Europa al tempo dei Carraresi*, szerk. Giovanna Baldissin Molli, Franco Benucci, Maria Teresa Dolso, Ágnes Máté, Roma, Viella, 2022, 315–332.

⁴⁷ KISS FARKAS GÁBOR, *A humanista olvasás kezdetei Magyarországon, Zrednai Vitéz János első Livius-kézirata (Bécs, ÖNB, Cod. 3099) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 126(2022), 764–781. <https://doi.org/10.56232/itk.2022.6.03>

olyan paradigmaváltásnak vagyunk szemtanúi, aminek itthon még kevésbé érezzük a hatását, de ami szükségszerűen el kell, hogy érjen bennünket. A további – valójában soha abba nem hagyható, véget nem érő – forrásfeltáró és forráselemző munkák mellett, amelyekben belül időszerű lenne nagyobb figyelmet fordítani a nem latin, magyar, német nyelvű köteteknek, a középkori Magyarországon élt, nem magyar nyelvű közösségek könyvkultúrájának is, a jövő azoké a kutatásoké, amelyek képesek lesznek a diszciplináris határokon átlépve rekonstruálni a kódex létrejöttének folyamatát a tervezés elméleti feladatától a szerkesztésen át a kivitelezés technikai részleteiig, és amelyek képesek lesznek megragadni a középkori kódex szociokulturális aspektusainak minél tágabb spektrumát.

BORECZKY ANNA